

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Մ Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌՅԱՆ

Մ Ե Ս Ր Ո Պ Մ Ա Շ Տ Ո Ց*

Եթե վրաց կրոնական գրականությունը ուշ է սկսվում, բնական է, թե շատ ավելի ուշ պիտի սկսվեր իրենց պատմական գրականությունը, որ առաջինի չափ անհրաժեշտ չէ: Իրոք էլ վրաց ազգի հայտնի պատմությունը, որ Զվանշիր պատմիչի գործն է և վրաց ազգի ծագումը՝ այն է ջրհեղեղից սկսելով հասցնում է մինչև Դավիթ Բ Վերանորոգիչ (1089—1125), չի կարող 11-րդ դարից առաջ գրված լինել: Ըստ այսմ բոլոր վրացի պատմական աղբյուրներն էլ ժամանակակից չլինելով Մեսրոպին, ինչ տեղեկություն էլ որ տան վրացական գրերի ծագման մասին, անվավեր են: Այս տեղեկությունները պետք է ընդունել միայն բանասիրական ենթադրությունների դուրս պատմական ստուգությունից:

Ըստ այսմ վրացական գրերի ծագման, ինչպես առհասարակ վրաց պատմության շատ կետերի համար իբրև ժամանակակից և վավերական աղբյուր կարող են ծառայել հայ պատմագիրները և նրանց տված տեղեկությունները պետք է ընդունել ստիպողաբար՝ առ ի շփոթ ուրիշ աղբյուրի: Ընդունալով այսպես է վարվում հայ քննական պատմությունն էլ մեր հնագույն շրջանի համար, որից չկան հայ աղբյուրներ, այլ կան միայն պարսիկ, հույն և հռոմայեցի աղբյուրներ: Եթե հայ պատմագիրը լավատեղյակ աղբյուր չէ և կասկած կա, որ զանազան ձգտումներով փոփոխել է

պատմությունը, ինչպես է հորենացին, այս պարագային պատմագրի տված տեղեկությունները կարելի է մերժել: Բայց երբ մեր ձեռքի տակն է այնպիսի հավատարիմ, լավատեղյակ, ժամանակակից և մատահելի մի աղբյուր, ինչպես է Կորյունը, կարելի է միթե կասկածել նրա տեղեկությանց ճշմարտության վրա: Հատկապես Կորյունի և վրաց գրերի գյուտի մասին խոսելով, նկատելով, թե Կորյուն լինելով վրաց աշխարհի եպիսկոպոս, երկար ժամանակ ապրած և թերևս վախճանված Վրաստանում, ումանց կողմից մինչև իսկ վրացի կամ վրահայ համարված, անշուշտ շատ լավ ծանոթ պիտի լիներ գրերի գյուտի հանգամանքներին և ամենևին պատճառ չկա իր ասածները իբրև անվավեր մերժելու: Այսպես է մտածում նաև Մարկիվարտ («Պատմություն հայ նշանագրերում», էջ 41), որ Կորյունի համար ասում է. «Պետք ենք ընդունիլ, թե Կորյուն այս եղածներուն (վրաց գրի գյուտի հանգամանքներին) շատ մոտանց ծանոթ էր, ըստ որում, ինչպես ինքն իսկ անձամբ կպատմե, ինքն էր որ Վիրս եպիսկոպոս եղավ»:

Կասկածել Կորյունի վրա նշանակում է առհասարակ ուրանալ պատմությունը:

Վրացիները այժմ ունեն երկու տեսակ գիր, ձևով իրարից շատ տարբեր. առաջինը կոչվում է խուցուրի, այսինքն եկեղեցական այբուբեն, որ իրենց հնագույն այբուբենն է՝ ձևով չափազանց նման հայոց երկաթագիր այբուբենին: Այդ այբուբենը առաջին անգամ տեսնողը փորձում է մինչև անգամ հայերեն կարդալ: Այս գրերով են գրված հին

* Շարունակված ամսագրի 1954 թվականի № № XI-ից, XII-ից, 1955 թվականի № № I-ից, II-ից, III-ից, IV-ից, IX-ից և 1956 թվականի № № I-ից և II-ից:

ձեռագրերը, պատմական արձանագրությունները, և այժմ էլ գործ են տնօրեն հեղինակական գրքերում: Արևիկոյն է մխեղրուլի, այսինքն զինվորական այրուրեն, որ բառ կարելովսն երկրպականացած ձև ունի. առաջինը բոլոր բարակ և կտր-կտր գծերով են ձևադրված. այս է արդի ձեռագրում և սպագրության մեջ գործածական այրուրենը: Մեսրոպի հնարած այրուրենը խաչուրին միայն կարող է լինել:

Վրացի շեն բնագրում, թե իրենց դիրքը Մեսրոպի է հնարել. վախճանի պատմագիրը իր Տարեգրության մեջ պատմում է, թե վրաց այրուրենը հնարեց իրենց Փարնավազ թագավորը, որ իշխում էր իրը թե Քրիստոսից 3 դար առաջ (302—237 թ. թ.): Զի հիշվում, թե ո՞ր այրուրենն էր այն. ժողովրդական ավանդությունը կարծում է, թե մխեղրուլին էր (տե՛ս Brosset, «Histoire de la Géorgie», հատ. Ա, էջ 43): (Մանրամասն տե՛ս նաև Մելիքսեթ-բեկ, Ա հատոր, էջ 151, էջ 180 (ծան. 12) և հատկապես էջ 187—վախճանագր):

Արդի քննիչներից ոմանք Մեսրոպի կողմն են, արդեն՝ հակառակ: Ըստ Իսահակ Հարությունյանի, Տփլիսում կայացած «բնդհանուր հնագիտական ժողովի» նիստերից մեկում վրաց գիտնականները մերժում էին սուրբ Մեսրոպին բնագրել յուրյանց այրուրենի ստեղծողը:

Բրոսսե («Deux historiens arméniens», էջ 15 և «Histoire de la Géorgie», հատ. Ա, էջ 43, 141 և մանավանդ հատ. Գ, էջ 40—41) իրեն հաստատ և վավերական բնագրելով թե՛ Կորյունի և թե՛ վախճանի տված տեղեկությունները և այս երկուսին միմյանց հետ հաշտեցնել ուղենալով՝ ենթադրում է, թե Մեսրոպ հնարել է խուցուրին վարազ-Բակուր թագավորի ժամանակ, իսկ Փարնավազ՝ մխեղրուլին, որ նույն հեղինակի կարծիքով հնդկական այրուրենից առնված մի խառնուրդ է: Լանդուս («Collection des historiens arméniens», II, 162), կարծում է, թե վախճանի հիշած այրուրենը խուցուրին է: Մյուլլեր («Über den Ursprung der arm. Schrift», էջ 434—435) ասում է, թե վրաց և հայոց տառերի ստեղծողը միևնույն անձն է, և երկուսի էլ ծագումը միևնույն աղբյուրից է: Ֆաուլման, պատմելով հայոց և վրաց տառերի գյուտը ըստ մեր պատմության, ավելացնում է. «Պետք է նկատել, որ չարաչար կոխալվեց, եթե այս պատմության հիման վրա ընդունենք հայ և վրացի այրուրենների նմանությունը. թեև այս երկուսի մեջ կան նման տառեր, սակայն բոլորովին

աարբեր արժեք ունեն ... Հայ և վրացական տառերի դասավորությունն այնպես է, որ ավելի հասկանալի կլինեք, եթե ասեինք, թե Մեսրոպ նախ դասավորեց վրացի այրուրենը՝ արամեական այրուրենի համեմատ և հետո կազմակերպեց հայոց այրուրենը»:

Գուտշմիս («Agathangelos», ZDMG 31, 25) ստույգ է համարում, որ Մեսրոպ հնարեց վրաց և աղվանից գրերը: Հյուբշման չի ընդունում, որ վրաց գրերը Մեսրոպ է հնարել և Գարահատուն ասում է, որ սխալ է հայոց այն կարծիքը, թե հայերեն գրերը վրաց այրուրենի հիմքն են կազմած, որ բնդհանուր ուղղակի նույն այրուրենից է ծագում»:

Մյուլլեր («Über den Ursprung der gruzinschen Schrift», Wien, 1898) ծագրի է ենթադրում իր նախորդների այն կարծիքը, թե վրացերեն գրերը հնդկականից կամ զինդականից են առաջացած (էջ 5): Հաստատում է, որ մխեղրուլին ծագած է խուցուրի բոլորից: Եթե ասեինք, թե մխեղրուլից զարգացած է բոլորգիրը և բոլորգիր է կաթագիր խուցուրին, հնագրության պատմության մեջ շտեմարտ մի երևույթի առաջ պիտի գտնվեին: Արդարև ամեն գիր հնապես ունենում է երկաթագիր հաստ ու թանձր ձև, հետո նրբանում է և ավելի կտրվող ձև է ստանում: Արանից հետևում է, ասում է Մյուլլեր, որ վրաց պատմության ավանդածը սխալ է և հայոցը ավելի ճշմարիտ: Արա երկրորդ սպացույցն այն է, որ վրացական գրերից երկաթագիր խուցուրին է նման հայերեն տառերին և ո՞չ թե մխեղրուլին: Վրացի գրերի մի մասը հայերենի հետ նույն անունն ունի (բ, ի, կ, մ, բ, լ, փ, հ): Հայերենի ձայնական դրությունը ճիշտ նույնն է, ինչ որ վրացականը: Ինչու՞ ուրեմն Մեսրոպ հայերեն գիրը չավելի վրացոց (էջ 8): Արանից պետք է ուրեմն հետևենք, թե կար հին վրացական այրուրեն, որ ծագած էր արամեականից (ինչպես հայոց Դանիելյան այրուրենը) և որից Մեսրոպ ձևակերպեց վրացական գրերը: Այսպիսով հաստատելով վրացական գրի ծագումը արամեականից, ավելացնում է (էջ 11). Քրիստոսից առաջ 3-րդ դարում Փարնավազ թագավորը բերավ արամեական այրուրենը և իր երկրում գործածության գրեց. Մեսրոպ 5-րդ դարում ձևափոխեց ու զարգացրեց այդ գիրը: Նկատելի է, որ այն բուն վրացական գրերը, որ չկան սեմականում (ծ, ց, ծ, չ և այլն), բնավ նմանություն չունեն հայ գրերի հետ, ուստի և հայերենից չեն ծագում և հետևաբար Մեսրոպի ժամանակ արդեն կային: Արանից հետևում է, թե արամեական գիրը վրացոց մեջ արդեն զարգացած և իր պակասները լրացուցած էր (էջ 11—12): Իսահակ

Հարությունյան կարծում է, թե վրացիք արդեն ունեին հին անկատար մի այբուբեն, որ 5-րդ դարում արդեն լիովին չէր համապատասխանում վրացերեն լեզվի պահանջներին, ուստի կանչեցին Մեսրոպին և սա էլ թարգմանների օգնությամբ կարգավորեց ու լրացրեց պահանքները, իսկ միևերույի այբուբենը ուշ ժամանակի ծնունդ է: Վերջապես մեծագույն վրացագետ Ն. Մառն ասում է, թե «վրաց այբուբենը եթե Մեսրոպից հնարված չէ, գոնե հայկականի վրա է ձևված»: Peeters էլ («Revue des études arméniennes», 9, 227) ընդունում է, թե այս այբուբենի հեղինակը Մեսրոպն է:

Բայց բոլոր այս տարակարծիք տեղեկությունները, կասկածներն ու հերքումները չունեն ամենևին պատմական հիմք. ոմանք աղ-գասիրական աստուծո ունեն, մեծ մասը վրաց անվավերական տեղեկությունը Կորյունի հետ մի կերպ հաշտեցնելու համար հերքելոված բաներ, իսկ մյուսները, ինչպես Հյուրշմանի-նը, լոկ սկսալորիկյան վերաբերմունք առանց պապացույցի և առանց պատճառաբանության:

§ 7

Կան սակայն մի քանի կետեր, որոնք առե-րևույթն հակառակ են թվում մեր պատմա-գիրքների ավանդածին և պետք է զբաղվել նրանց քննությամբ, ցույց տալու համար, թե ի՞նչ արժեք և զորություն ունեն նրանք:

ա) Կորյուն և մյուս պատմագիրները հա-մաձայնությամբ Բակուրին համարում են վրաց այն թագավորը, որի ժամանակ Մես-րոպ հնարեց վրացերեն գրերը: Բայց վրաց պատմությունը այդ ժամանակամիջոցում Բակուր անունով թագավոր չի հիշում: Բա-կուր կամ նման անուններով ծանոթ են վրաց պատմության մեջ՝

1. Բակուր Ա, որ Վաչե թագավորի որդին ու հաջորդն էր, Արշակունյաց ցեղից. նստել է 231—246 թ. թ.:

2. Բաֆար, որ թագավորից 342—364 թ. թ. սա խոսքովյանց ցեղից էր և որդին ու հա-ջորդը Միրիան թագավորի, որի ժամանակ վրացիք բրիտանոնություն ընդունեցին:

3. Բազարաֆար, Վազարաֆար կամ Վա-րազ-Բակուր, որ Միրզադա Գ-ի որդին ու հաջորդն էր և նստավ 379—393 թ. թ.:

Սրանցից հետո գալիս են կարգով՝ Տիրդատ (393—405 թ. թ.), Փարսման (405—408 թ. թ.), Միրզադա Գ (408—410 թ. թ.), որ պարսից Ուրարարի իշխանից հաղթվելով գերի թշվեց, Արշիլ Ա (410—434 թ. թ.), Բակուր Բ (514—528 թ. թ.), Բակուր Գ (557—570 թ. թ.):

Ինչպես տեսնում ենք, այս ժամանակա-գրությունը Կորյունի հետ չի հաշտվում: Հաշ-

տություն գոյացնելու համար իզուր է՝ ըստ Սեն-Մարտինի («Histoire du Bas-Empire», V, 324) ենթադրել, թե մեր պատմության մեջ հիշված Բակուրը վրացական փոքր մի իշխան էր և հետևաբար գործ չունի վերի թա-գավորների հետ: Թողնելով հնագույն և նո-րագույն անունները՝ քիչ թե շատ հարմարող-ներն են Վարազ-Բակուր (379—393 թ. թ.), Փարսման, Միրզադա և Արշիլ. առաջինը անունով, իսկ մյուսները՝ թվականով: Կարե-լի էր կարծել, թե ուղիղն է Վարազ-Բակուր և հետևաբար վրացական գրերի գյուտը եղավ 379—393 թվերին: Բայց որովհետև հայերեն գրերի գյուտը 400 թվից հետո է և վրացերեն գրերը մի քիչ ավելի ուշ գտնվեցին, ուստի այս ենթադրությունը չի կարող ընդունվել:

Բայց արդյոք ի՞նչ ապացույց ունենք, թե ստույգ են վերի թագավորներին տրված թվա-կանները: Եթե իրեն աղբյուր են ծառայում հետին շրջանի վրացական տարեգրություն-ները, նրանց արժեքը հայտնի է: Անտարա-կույս է, թե հայոց պատմական գրականու-թյունը շատ ավելի հարուստ է, քան վրացա-կանը. մենք շատ ավելի առիթներ ենք ունե-ցել արտաքին պատմության մեջ հիշատակ-վելու. մինչև այժմ եղած են բազմաթիվ հե-տադրություններ. բայց դեռ ինչքան հեռու ենք մեր թագավորների հաջորդության և պատմական զլխավոր զեպերի ստույգ ժա-մանակագրությունը ունենալուց: Նույնիսկ մեր գրերի գյուտի թվականը կատարելապես ստուգված չէ: Եթե այս աչապես է, ապա ինչ-քա՞ն ավելի վրաց ժամանակագրությունը, որ ավելի ավանդական գույն ունի և հետադո-տության մեծ կարոտություն: Օրինակ՝ Կո-րյուն Բակուրից հետո, Մեսրոպի հինգերորդ ճամբորդության ժամանակ, վրաց թագավոր է դնում Արձյուղ, որ ըստ Կորյունի գեո նոր էր թագավորել այն ժամանակները, այն է մոտավորապես 424 թվին: Այս Արձյուղը վրաց պատմության մեջ էլ է հիշվում Արշիլ անունով: Բայց ի՞նչ թվական է տրվում իրեն: Ահա թե ինչպիսի՜ խառնակություն. ըստ Կլավարոթի՝ 413, ըստ Սեն-Մարտինի՝ 413, ըստ Դորնի՝ 410—474 կամ 397—421, ըստ Բրոսսեի՝ 410—434 թ. թ.: Ո՞րն ընդունենք: Սրանից հետևում է, թե վրաց պատմության ժամանակագրությունն ընդհանրապես և Մես-րոպի շրջանի ժամանակագրությունը մասնա-վորապես (հենց Արձյուղի անստույգ թվա-կանի պատճառով) նույնպես կարոտ է քննու-թյան. ուստի բնավ չի կարող ներկա վիճակում հերքել մեր պատմության տված տեղեկու-թյունները: Ինչպես վրաց ժամանակակից և վավերական պատմիչները մեր պատմության համար, նույնպես և մեր ժամանակակից և վավերական պատմիչները վրաց պատմու-

օրինակ վրաց Փ, փ տառերը, որոնց հայերեն համապատասխաններն են Փ, Բ, ավելի նման են հունարեն ϕ , β տառերին, քան թե Փ, Բ: Դասավորությամբ էլ վրացի դարձյալ ավելի նման է հունականին քան հայերենը. որովհետև հայերենը մեջերն է ներմուծում իր հարստությունը կազմող նոր տառերը, մինչդեռ վրացականի մեջ այբուբենի վերջն են դրված: Սրանով հույն տառերի շարքը խախտված չէ: Վրացի այբուբենի թվական արժեքը սկզբից մինչև վերջը հունարենին համապատասխան է, մինչդեռ հայերենը 2=6 թվից սկսած բաժանվում է հույնից: Այս հանդամանքներից հետևեցնում է Գարտհատուղին, թե վրացի այբուբենը անկախ է հայկականից և հայ գրերը չեն, որ հիմք են ծառայել վրացերենի, այլ հույն այբուբենը:

Գարտհատուղենի մտածությունը և նրանից հանած հետևությունը բոլորովին ճիշտ են. բայց ամենևին վերաբերություն չունեն Մեսրոպի հեղինակության հետ: Եթե ասենք, թե Մեսրոպ հայերենի վրայից է ձևել վրացական գրերը, այն ժամանակ կարելի էր մեր ասածը վերի պատճառաբանությամբ հերքել: Բայց պատմությունը այդպիսի բան չի ասում և ամենևին բնական էլ չէ, որ Մեսրոպ հունարենից հայերեն, հայերենից վրացերեն և ուլուն վրացերենից էլ աղվաններն գրերը հնարած լինի: Պատմությունը տալիս է միայն իրողությունը, թե Մեսրոպ իրար հետևից հնարեց այդ երեք այբուբենները (նախ հայերեն, հետո վրացերեն և հետո աղվաներեն): Բանասիրության դործն է գտնել և ջուլց տալ, թե Մեսրոպ ի՞նչ աղբյուրներից հանեց այդ տառերը: Վրացի տառերի ավելի նմանությունը հունարենի հետ կարելի է այսպես մեկնել:— Մեսրոպ հնարեց հայերեն գրերը, ջանաց տալ նրանց ո՛չ թե ճիշտ ու ճիշտ հունական գրերի ձևը, այլ նրանցից մի քիչ տարբեր երևույթ, այնքան, որ կարենար առանձին այբուբեն ձևացնել: Երբ սկսեց կազմել վրացի գրերը, արդեն հայերենը կազմած լինելով չէր կարող նրանցից ավելի տարբեր ձևեր հնարել, վախճանալով, որ գրերը բոլորովին չհեռանան բնատուր ձևից. ստիպված էր ուրեմն ավելի մոտենալ հունականին. մի բան՝ որից խուսափել էր նախապես դիտմամբ: Դասավորության տարբերությունը արդյունք է այն գրերի համեմատման, որի վրա խոսեցանք չորրորդ կետում: Իսկ թվական արժեքը բնական հետևությունն էր դասավորության այս ձևի: Հայոց համար բնավ հետաքրքրական էլ չէր, թե այսինչ գիրը հունարենում ի՞նչ արժեք ունի. որովհետև եթե այս բանին կարևորություն տված լինեին, կա՛մ անպատճառ հայերեն գրերը հունարենի շարքով պիտի դասավորեին, կա՛մ նորա-

մուտ գրերին թվական արժեքը չպիտի տալին և կա՛մ թվական արժեքը խառն ձևով դասավորած պիտի լինեին, ինչպես արել են արարները համեմատությամբ եբրայական գրերի (abjad hâvaz հաշիվը):

Այս հինգ առարկությունները շնչելուց հետո, ուրիշ բան չէր մնում մեզ անել, եթե ոչ երկրորդ անգամ շեշտել, թե հակառակ աղբյուրները արժեք չունեն այս մասին, իրենց տված տեղեկություններն ու ժամանակագրությունը սխալ են, և թե իրեն միակ ժամանակակից և վավերական հեղինակ, ուստի և իրեն միակ հիմնական աղբյուր մնում է Կորյունը, որի ասածները կասկածելի համարելու պատճառ չկա բնավ:

§ 8

Հատկապես պետք է հիշել Մարկվարտի կարծիքը վրաց գրերի ծագման մասին («Պատմություն հայ նշանագրերում», էջ 41): Այս պիտանական հիմք է բունում նախ Կորյունի հետևյալ խոսքը. «Եւ առնուր կարգեալ նշանադիրս վրացերէն լեզուին, ըստ շնորհեցելոյ նմա ի Տեառնէ» (Կորյուն, էջ 15): Սրանից հետևեցնում է, թե վրացերեն գրերը հայերեն գրերի կաղապարի վրայից կարգվեցան: Վրացիների ձայնական գրությունը նույն է հայերենի հետ՝ աննշան տարբերությամբ (չունի ը, ունի ղ և ճ): Ուստի Մեսրոպ հայերեն գրերը պիտի տար վրաց: Իսկ եթե այսպես չի վարվել և նոր այբուբեն է հնարել, ուրեմն կար Վրաստանում գործածական մի այբուբեն, որին ստիպված էր հետևել: Բայց որովհետև վրացերենի ձայնական գրությունը այնքան հարուստ է, որ անկարելի է ենթադրել, թե որեւ մեկը Մեսրոպից առաջ փորձ է արել որևէ գրով վրացերեն գրելու, ուստի պետք է ենթադրել, թե Մեսրոպին հիմք ծառայող այդ այբուբենը այն օտար այբուբենն էր, որ գործածվում էր Վրաստանում օտար լեզվով պաշտոնական գրություններ գրելու համար: Դա պիտի լինի խուարեզմյան այբուբենը, որ ծագում էր արամականից և գործածվում էր պարսիկների մոտ: Մեսրոպի կազմած այս այբուբենն է խուարեզմի:

Եթե ուզենանք ամփոփել վերոհիշյալ դատողությունները, կունենանք հետևյալ թեզիսները.

ա) Վրացերենի համար ո՛չ մի այբուբեն հնարված չէր:

բ) Վրաստանում գործածվում էր օտար (պահլավական) լեզվով գրությանց մեջ խուարեզմյան այբուբենը:

գ) Մեսրոպ ստիպված էր հետևել նրան:

դ) Մեսրոպ հայերենի օրինակով կազմեց վրացական այբուբենը:

Այս չորս թեզիսներից առաջինը բոլորովին ճիշտ է, այնպես ինչպես հայոց համար էր նրկորդ թեզիսը ճիշտ չէ. ո՞վ է ասում, թե վրաստանում միայն պահպանվել են ինչ որոշ, եթե ասորիները անգործաձեռն համարներ, ինչո՞ւ պիտի մերժեն հունարենը, ո՞վ ասաց, ո՞վ վկայեց և ինչպե՞ս ապացուցեց, որ վրաց գրած պահպանվել են «խուարեղմյան» այբուբենով էր և ոչ թե այն սովորական այբուբենով, որ գործածական էր պարսկական արքանիքում, Հայաստանում, Աղվանքում և այլուր: Նրորդ թեզիսը բոլորովին անհասկանալի է. ինչո՞ւ Մեսրոպ ստիպված պիտի լինե՞ր հետևել ենթադրյալ «խուարեղմյան» այբուբենին և ո՞չ թե, օրինակ, ասորականին, հունականին, սովորական իրանյանին և կամ օրին որ ուղենար: Չորրորդը նույնպես բոլորովին անճիշտ է, Կորյունի «բստ շնորհեցելոյ նմա ի Տեանն» բառերը ամենևին հայերեն տառերը չեն ակնարկում, այլ իր աստվածալին կարողությունը եթե Կորյուն ասած լինե՞ր «բստ շնորհեցելոյ նմա ի Տեանն նշանագրոցն» (Տիրոջից իրեն շնորհված տառերի համաձայն), այն ժամանակ կարելի էր հայերեն տառերը հասկանալ: Իսկ այստեղ պարզապես թարգմանում ենք «սկսեց կազմել վրացերեն տառերը՝ իր աստվածաշնորհ կարողությամբ»: Գրեթե նույն բանն է ասում Կորյուն նաև աղվանից գրերի հորինման մասին խոսելիս. «Առնէր ապա նշանագիրս, բստ վերնապարզե կորույի սովորութեան իւրում և յաշողութեամբ Քրիստոսի շնորհացն կարգեալ և հաստատեալ կշռէր»: Չորս թեզիսներից պահելով միայն առաջինը՝ ընդունում ենք, որ վրացերեն լեզվի համար ո՞չ մի այբուբեն գոյություն չունե՞ր և Մեսրոպ հնարեց այն. իսկ թե ի՞նչ այբուբենի օրինակով՝ այդ ցույց կտա այն մանրամասն համեմատությունը, որ պիտի կատարենք աշխատությանս երրորդ մասում:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ

1. Մեսրոպ մի քանի օգնականներով գնում է Գողթն գավառը գիր և ուսում տարածելու. իրեն օժանդակեցին Գողթնի իշխանը Շաբար և նրա որդին Դյուս:— 2. Ավանդում են, թե Մեսրոպ բնակվել է Մարվանիս գյուղը և այնտեղի եկեղեցին ինքն է կառուցել: Այս ավանդությունը բխում է Հայսմավուրից և հիմնված է կեղծ ստուգաբանության վրա:— 3. Մեսրոպ Գողթնից անցավ Սյունիք, ուր երկար ժամանակ մնաց. Վաղինակ իշխանի և սրա հաջորդ Վասակ Սյունի իշխանի օգնությամբ համանգի ամենահեռու անկյուններն անցած դպրոցներ բաց արեց. իրեն հաջորդ նշանակեց իր աշակերտ Անանիա Սյունեցուն:— 4. Սյունիքում Մեսրոպ հնարեց վրացերեն այբուբենը. մի քանի աշակերտներով անցավ վրաստան. վրաց Թակուր բազմաթի հրամանով աշակերտներ հավաքեցին և Մեսրոպ բաց արեց առաջին վրացական դպրոցները: Գրականությունը միացրեց վրաց բաժան-բաժան ցեղերին: Մեսրոպ դարձավ Վաղարշապատ:— 5. Մյուս պատմագիրների (հատկապես Խորենացու) տված տարբերությունները վրաց լուսավորության մասին աննշտ են:— 6. Վրացական աղբյուրների տված տեղեկությունները և արդի եվրոպացի բնիչների կարծիքը վրաց այբուբենի ծագման մասին:— 7. Նրանց բննադատությունը և բավականի խրեղիքը:— 8. Մարկվարտի կարծիքը և նրա բնությունը:

(Շ ա բ ո լ ն ա կ է ի ի)